

tanbul 2000). İsmâil b. Ali el-Esterâbâdî'nin *Zemmû'd-dünyâ ve'z-zühdü fihâsı* (Mektebetü Câmîati'l-İslâmiyye, nr. 1613), Hatîb el-Bağdâdî'nin *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'îk*'i ile (Zâhiriyye Ktp., Mecmua, nr. 28) konuyla ilgili 119 rivayete yer verdiği *Müntehab mine'z-zühd ve'r-rekâ'îk*'i (nşr. Âmir Hasan Sabrî, Beyrut 1420/2000) bu dönemin eserlerindedir.

Daha sonra azalarak devam eden zühd ve rekâik kitaplarından Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin altmış bölüm halindeki *Kitâbü'l-Ĥadâ'îk fî 'ilmi'l-ĥadîş ve'z-zühdîy-yâ't*'inde bu konudaki rivayetler senedleriyle birlikte zikredilmiştir (nşr. Mustafa es-Sekkâ, I-III, Beyrut 1408/1988). İbn Kudâme'nin *er-Rikâka ve'l-bükâ* adlı eserinde (nşr. Ahmed b. Ebû'l-Ayneyn, Tanta 1412/1992; nşr. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, Beyrut 1414/1994; nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dimaşk 1415/1994) tasavvufî bir yaklaşımla yumuşak kalplilik ve pişmanlık duygusu üzerinde durulmuş, peygamberlerin ve sâlih kimselerin hayat hikâyelerine, zühd ve takvâlarına, ibadetlerine, güzel sözlerine yer verilmiştir. Münzirî'nin *Kifâyetü't-te'ab-bûd (müte'abbid) ve tuĥfetü't-tezeh-hüd'ü (mütezehhid) (Mecmû'atü'r-resâ'il-l'l-müniriyye* içinde, Kahire 1346, III, 66-83; Kahire 1357/1938; nşr. Yûsuf Abdülganî Abdullah, Beyrut 1407/1987; nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Bulak 1407/1987; nşr. Mahmûd Nassâr, Kahire 1988; nşr. Âdil Ebû'l-Muâtî, Kahire 1408/1988; nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Amman 1410/1989), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *Ķam'u'l-ĥırs bi'z-zühdî ve'l-ĳanâ'a ve reddü züllî's-sü'âlî bi'l-kesb ve's-şnâ'a'sı* (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1408/1988; nşr. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, Beyrut 1414/1994) konuyla ilgili diğer eserlerdendir. Süyûtî bu geleneğin son örneklerini *Kitâbü'l-Edeb ve'r-rekâ'îk* adlı eseriyle (Zâhiriyye Ktp., nr. 1493), isnadlarını hazfederek derlediği *Erba'üne ĥadîşen fi ĳavâ'id-i'l-aĥkâmi's-şer'îyye ve fezâ'ili'l-a'mâl ve'z-zühd* (nşr. Ahmed el-Bizre – Ali Rızâ Abdullah, Beyrut-Dimaşk 1406/1986; nşr. Bâhis b. Ahmed el-Hazrecî el-Ensârî, Cidde 1417/1997) ve *el-Erba'üne fi'z-zühd (Taĥzîru ehli'l-aĥıra mine'd-dünyâ ed-dâsira*, nşr. Tânk b. Muhammed et-Tavâfî, Beyrut 1428/2007; nşr. Ebû Abdurrahman Cemâl b. Muhammed b. Mahmûd, Beyrut 2010) adlı kitaplarıyla ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Haydarâbâd 1386, neş-

redenin girişi, s. 1-17; Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Abdurrahman Abdülcebâb el-Feryevâî), Medine 1404/1984, neşredenin girişi, I, 144-153; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, XI, 308, 310, 453; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1989, VII, 65-247; Buhârî, *el-Câmî'u's-şâĥih* (nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsır), Beyrut 1422, VIII, 88-122; Müslim, *el-Câmî'u's-şâĥih* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374/1955-57, IV, 2272-2312; Dârimî, *es-Sünen* (nşr. Hüseyin Selîm Esed), Riyad 1422/2000, III, 1777; IV, 1485; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 261, 263, 316; Hâkim, *el-Müstedrek (Atâ)*, IV, 341-369; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *ez-Zühdü'l-kebir* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1408/1987, s. 56; İbn Hayr, *Fehrese* (nşr. M. Fuâd Mansûr), Beyrut 1419/1998, I, 236, 237, 239, 242, 266, 269; Zehebî, *Tezķiretül-huffâz*, Beyrut 1998, I, 210, 230; İb, 70, 124; İb, 69, 130, 153; IV, 97; Kehhâle, *Mu'cemül-mu'ellifin*, XI, 97; Sezgin, GAS, I, 531, 636; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 69-71; Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerĥleri ve Konevî'nin Ķirk Hadis Şerĥi*, İstanbul 1990, s. 12-13; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul 2006, s. 41; Ahmet Yıldırım, "Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, Isparta 2008, s. 119-138; Bilal Saklan, "Esed b. Mûsâ", *DİA*, XI, 367.

MEHMET EMİN ÖZAFŞAR

ez-ZÜHD ve'r-REKÂİK (الزهد والرقائق)

Abdullah b. Mübârek'in
(ö. 181/797)

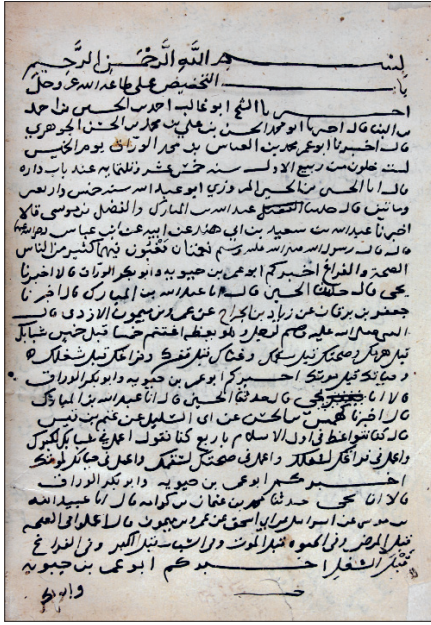
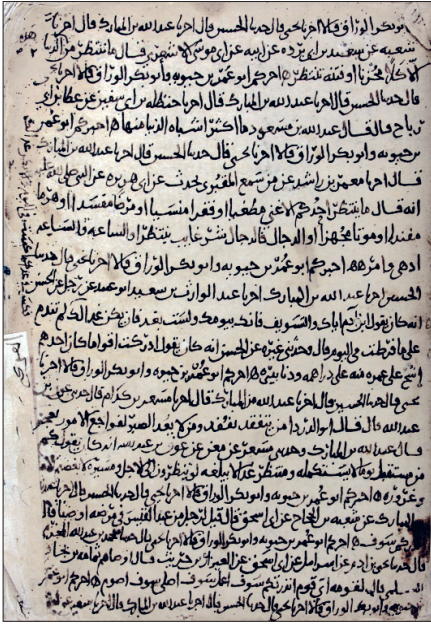
zühd ve ahlâk konularına dair
rivayetleri topladığı eseri.

Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'îk, zühd, ahlâk ve tasavvuf sahasında ilk yazılan ve ilk dönem zühd anlayışını ortaya koyan önemli bir eserdir. İbn Teymiyye'ye göre bu konuda yazılanların en kapsamlılarından biri olan eser bablara ayrılmasıyla da diğerlerinden daha kullanışlıdır. Peygamberlerin, özellikle Hz. Peygamber'in sahâbe ve tâbiînin ahlâk ve zühdde dair sözlerini, onların zühd hayatlarına dair rivayetleri, zühd kavramıyla bağlantılı hüzn, bükâ, huşû, havf, ihlâs, tefekkür, tevekkül, kanaat, rızâ ve fakr gibi birçok terimi içeren hadisler yanında İsrâiliyat'tan olduğu düşünülen bir kısım zayıf rivayetleri de ihtiva etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1423). Eserde yer alan kısımların ve babların belirlenmesi, rivayetlerin konu ve sened açısından (merfûdan mevkufa doğru) sıralanışı sistematik değildir. İyi bir şair olan müellif eserinde şiirlere de yer vermiş, *Kütüb-i Sitte* müellifleri bu eserde nakledilen hadisleri kitaplarına almışlardır.

ez-Zühd ve'r-rekâ'îk'in çeşitli kütüphanelerdeki yedi yazmasından (*Kitâbü'z-*

Zühd, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, neşredenin girişi, s. 17-24; Brockelmann, II, 163; Sezgin, I, 95) tahkikli ve tahkiksiz pek çok neşri yapılmıştır. Eserin ilk tahkikli neşrini Habîbürrahman el-A'zamî *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi Kitâbü'r-Rekâ'îk* adıyla gerçekleştirmiştir (Haydarâbâd 1386; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Mektebetü dâri'l-irşâd]). A'zamî hadislerin ve diğer rivayetlerin tahrîcini yapmış, anlaşılması güç yerlere şerĥler düşmüş, *Kütüb-i Sitte* ricâlerinden olmayan râvilerin biyografilerini veren kaynaklara işaret etmiş ve kullanım kolaylığı sağlayacak çeşitli fihristler hazırlamıştır. Habîbürrahman el-A'zamî bu neşrini eserin Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin rivayetine dayanan Süleymaniye (Cârullah Efendi, nr. 834), Nuaym b. Hammâd'ın rivâyetine dayalı İskenderiye (Mektebetü'l-âmmе, nr. E. 1331) ve Şam'daki Zâhiriyye (Tasavvuf, nr. 237) kütüphanelerinde kayıtlı, bab sayıları birbirinden farklı üç nüshasını esas alarak gerçekleştirmiş, Nuaym b. Hammâd'ın Abdullah b. Mübârek'ten tek başına rivayet ettiği veya başka bir hocasından naklettiği rivayetleri de kitabın sonuna eklemiştir (*Kitâbü'z-Zühd*, neşredenin girişi, s. 25). Buna göre ilk bölüm 1627 rivayet içermekte, Nuaym b. Hammâd'ın Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshasına yaptığı ziyâdelerden oluşan ikinci bölüm ise 6, 12 ve 16 cüzlerden müteşekkil 436 rivayetten oluşmaktadır. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşî, *Fihrisü eĥâdîşî Kitâbi'z-Zühd li'bni'l-Mübârek* adıyla eserin genişçe bir fihristini hazırlamıştır (Beyrut 1987). Eseri Muhammed Âdil Teymur *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik: Zâhidlik ve İncelikler* (İstanbul 1992) ve İshak Doğan *Zühd Kitabı* adıyla (Konya 2006) Türkçe'ye çevirmişlerdir.

Ahmed Ferîd eseri *ez-Zühd ve'r-rekâ'îk* adıyla uzun bir mukaddime ile yeniden neşretmiştir (I-II, Riyad 1415/1995; İskenderiye 1419). Bu neşirde Mervezî nüshasının esas alındığı söylene de A'zamî'nin tahkikinin esas alınarak bazı değişiklikler yapıldığı ve Nuaym b. Hammâd'ın rivayetlerine yer verilmediği görülmektedir. Nâşir, Abdullah b. Mübârek'in eserini orijinal haliyle yayımlama gerekçesiyle Hüseyin b. Hasan el-Mervezî ile Yahyâ b. Saîd'in diğer hocalarından aktardıkları rivayetleri çıkarmıştır. Ahmed Ferîd, senesinde İbnü'l-Mübârek'in bulunmadığı rivayetleri bu iki râvinin ziyâdeleri şeklinde kabul ederek kitabın metnine dahil etmediğinden bu neşirde sadece 1203 rivayet yer almaktadır.

ez-Züh'd ve'r-rekâ'îk'in ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 834)

Söz konusu neşirde her hadisin senedinin verilmesi yerine eserin ilk sayfasında kitabın senedinin kaydedilmesi yetinilmiş, daha sonraki rivayetlerin senedini İbnü'l-Mübârek'in hocasından itibaren başlatılmıştır. Kitapta yer alan râviler eserin sonunda alfabetik olarak sıralanmış, bunların tamamı güvenilirlik açısından değerlendirilmiş ve her birinin hal tercümesinin geçtiği bir kaynağa işaret edilmiştir. Ayrıca rivayetler de dipnotlarda sıhhat açısından ele alınmış, zayıf bir hadisin lafzan ya da mânen sahih başka bir senedle rivayet edilmesi halinde bunlar gösterilmiş, hadislerin senedlerinin merfû, maktû vb. oluşu belirtilmiş, senedde inkıta yahut vehim gibi bir zayıflık bulunması durumunda âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Ahmed Ferîd, eserden Abdullah b. Mübârek'e ait olmadığını düşündüğü ifadeleri çıkarmış, çeşitli nüshalardan ve daha önceki neşirlerden intikal eden istinsah, imlâ ve matbaa hatalarını düzeltmiş, eserin sonuna da kullanımı kolaylaştırıcı çok yönlü fihristler eklemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Züh'd* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Haydarâbâd 1386, neşredinin girişi, s. 1-25; a.m.f., *ez-Züh'd ve'r-rekâ'îk* (nşr. Ahmed Ferîd), Riyad 1415/1995, neşredinin girişi, I, 3-101; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1423; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 163; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 95, 175; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 70; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü'ş-şâmil*, V, 28-29; Mus-

tafa Aşkar, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 1999, s. 18; *Mu'cemü'l-mah-tûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâ-tülü* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], II, 651; Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, I, 123.

MEHMET EMİN ÖZAFŞAR

ZÜHDÜ PAŞA
(1834-1902)

Osmanlı devlet adamı.

Ahmed Züh'dü 3 Şubat 1834'te İstânbûl'da doğdu. Babası süvari binbaşısı iken şehid olan Hacı Rifat Bey'dir. Ailesi, Girit kumandanlığı sırasında vefat eden ve Han-ya Camii hazinesine defnedilen İkiz Ali Pa-şa'ya dayanır. Ahmed Züh'dü ilk tahsilini

Maârif-i Adliyye Mektebi'nde yaptı. Arap-ça ve Farsça öğrenmeye başladı. Beyazıt Camii'nde "Büyük Kıbrıslı" lakabıyla tanı-nan Hoca Mehmed Efendi ile Ayaşlı Mus-tafa Tevfik Efendi'den şerh-i akaid okuya-rak icâzet aldı. Bu arada malî usulleri, def-ter tutmayı ve hesap işlerini öğrendi. 1847 Nisanında henüz çok genç iken maliye ha-zinesini kalemlerinden esham muhasebe-sinde çalıştı. Ardından tediye sandığı ile vâ-ridât muhasebesinde kurulan banka mu-hasebesi mümeyyizliğine getirildi. Tem-muz 1868'de Bank-ı Osmânî muhasebeci-si oldu. Bir yıl sonra vâridât ve banka mu-hasebeciliğinin birleştirilmesiyle Vâridât-ı Umûmiyye muhasebeciliğine, Eylül 1871'-de Dîvân-ı Muhâsebât başkanlığı ile birlik-te Maliye Nezâreti müsteşarlığına tayin edildi. Ardından sırasıyla Saruhan sancağı ve Beyrut mutasarrıflığına, ikinci defa Dî-vân-ı Muhâsebât reisiğine, Temmuz 1873'te ikinci defa Maliye Nezâreti müsteşarlığı-na, Orman ve Maâdin Bankası, Eshâm-ı Umûmiyye Emaneti ve Rûsûmat Emaneti umum müdürlüğüne, Eylül 1878'de Rûsû-mat Emaneti üstünde kalmak şartıyla Ma-liye nâzırlığına getirildi. Maliye nâzırlığından ayrılmasından kısa bir süre sonra bu-raya ikinci defa atandı. Eylül 1885'te Nâ-fia nâzırı oldu. Bu nezâretin Aralık 1886'-da Ticaret Nezâreti'ne bağlanması üzerine Hudâvendigâr (Bursa) valiliğine tayin edil-di. Nâfia nâzırı iken kendisine vezirlik rüt-besi verildi. Ağustos 1887'de tekrar Mali-ye nâzırlığı ile görevlendirilirse de 4 Eylül 1891'de buradan ayrıldı ve Maârif-i Umû-miyye nâzırlığına getirildi. Ayrıca bir sü-re Dahiliye nâzirına vekâlet etti. 5 Mayıs 1901'de dördüncü defa Maliye nâzırlığına tayin edilen Züh'dü Paşa aynı zamanda ve-kâleten Maârif-i Umûmiyye nâzırlığı gö-revini de sürdürdü. Ağustos 1901'de Maliye'den ayrılıp yalnızca asaleten Maarif nâzırı oldu.

Maârif-i Umûmiyye nâzırlığı süresince dârülfünununun kurulması hazırlıklarını yap-

Züh'dü Paşa